

Izvorni znanstveni rad
UDK 336.272.2(497.5)(210.1 Pelješac)“185“
Primljeno: 12.5.2014.

KATASTARSKI PRIHODI I IZRAVNI POREZI NA POLUOTOKU PELJEŠCU U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

IRENA IPŠIĆ I JASENKA MASLEK

SAŽETAK: U drugoj polovici 19. stoljeća austrijska uprava u Dalmaciji je provela reformu poreznog sustava temeljenog na katastarskoj izmjeri zemlje. Zemljarina je označavala porez na prihod od poljoprivrednog iskorištavanja tla, a oporezivi dio prihoda - takozvani čisti katastarski prihod - procjenjivao se po načinu obrade i razredu boniteta pojedinih zemljišnih čestica, odnosno, od bruto prihoda oduzimali su se svi troškovi obrade kako bi se dobio neto prihod na temelju kojega se obračunavao porez. Osim katastarskih bruto i neto prihoda i iznosa zemljišnog poreza, u radu se donose i ostali podaci o izravnim porezima (kućarina, obrtarina i dohodarina) za sve katastarske općine na poluotoku Pelješcu. To su podaci na temelju kojih je moguće procijeniti stupanj razvoja pojedinih naselja na poluotoku i sagledati udio i značenje poljoprivredne proizvodnje, ali i ostalih djelatnosti na Pelješcu. Na primjer, u općini Kuna ostvarivao se najveći prihod od zemlje i plaćao najviši iznos zemljišnog poreza. S druge strane, u općini Orebić plaćao se višestruko manji zemljišni porez, ali su zato iznosi dohodarine i obrtarine bili znatno viši nego u drugim političkim općinama na Pelješcu.

Ključne riječi: poluotok Pelješac, austrijski katastar, 19. stoljeće, bruto i neto prihodi, porezi, prirezi

Keywords: Pelješac Peninsula, Austrian cadastre, 19th century, gross and net income, taxes, local taxes

---

Irena Ipšić, vanjski suradnik na Sveučilištu u Dubrovniku. Adresa: Vladka Mačeka 23, 20000 Dubrovnik. E-mail: irenaipsic@gmail.com

Jasenska Maslek, viši predavač na Sveučilištu u Dubrovniku. Adresa: Ćira Carića 4, 20000 Dubrovnik. E-mail: jasenska.maslek@gmail.com

---

Državni prihodi i porezna opterećenja na području Dalmacije i Dubrovnika u prvoj polovici 19. stoljeća

Druga austrijska uprava na području Dalmacije potvrđena je odlukama Bečkog kongresa 1815. godine.¹ Tada je Austriji pripalo područje Dalmacije s otocima, teritorij Dubrovačke Republike i Boke kotorske.² Godinu dana kasnije, 1816, car Franjo I. izdao je patent kojim je Dalmacija s Dubrovnikom i Bokom kotorskom izdvojena kao zasebna krunovina - nazvana Kraljevina Dalmacija - podvrgnuta izravno Beču i bez ikakvoga oblika samouprave.³ Središnju državnu vlast činila je ujedinjena dvorska kancelarija kojoj su bile podređene pokrajinske političke vlasti, odnosno pokrajinska Zemaljska vlada, čije je sjedište bilo u Zadru.⁴ Talijanski je proglašen službenim jezikom.⁵

Austrija je, zbog lošeg financijskog stanja nakon državnog bankrota 1811. godine, nastojala što prije osuvremeniti porezni sustav putem kojeg bi se stabilizirali i povećali državni prihodi.⁶ Zbog toga je već 1817. godine donesena odluka o izradi katastra kao temelja za nov i suvremen način obračuna prihoda

¹ Ivo Perić, »Hrvatske zemlje uoči i nakon Bečkog kongresa.«, u: *Povijest Hrvata, knjiga druga - Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, 2005: 353-356; Frane Ivković, »Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918.« *Arhivski vjesnik* 34-35 (1991-1992): 31-51; Stjepan Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 111-131; Ivo Perić, »Položaj Dalmacije u Austrijskoj Carevini.«, u: *Povijest Hrvata, knjiga druga - Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, 2005: 496-497.

² S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 122-131; Vinko Foretić, »Kroz prošlost poluotoka Pelješca.«, u: *Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 - 1970*. Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970: 308-309; Stanko Piplović, »Katastar okružja Kotor iz prve polovice XIX. stoljeća.«, u: *Jadranske studije - Zbornik Pomorskog muzeja Orebić. Hrvati Boke kotorske*. Orebić: Sveučilište u Zadru i Zaklada "Dr. Cvito Fisković", 2003: 91-93.

³ Stjepan Ćosić, »Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998): 350.

⁴ U Zadru su se postupno osnivale središnje ustanove za sudbene, financijske, porezne, policijske, zdravstvene, carinske, obrazovne, karitativne i druge djelatnosti. Vidi: Stjepan Ćosić, »Državna uprava u Dalmaciji i crkveni preustroj 1828./1830. godine.« *Croatica Christiana Periodica* 65 (2010): 52-53.

⁵ Zbog stanovništva koje se nije služilo talijanskim jezikom, bilo je potrebno uskladiti grafiju za potrebe administracije na hrvatskom jeziku. U tu svrhu Pokrajinska vlada imenovala je jezično povjerenstvo na čelu s dubrovačkim jezikoslovcem Francescom Marijom Appendingijem (S. Ćosić, »Državna uprava u Dalmaciji i crkveni preustroj«: 56).

⁶ Državni dug je u Austriji i dalje nastavio rasti, a 1847. godine dosegao je 1.249 milijuna guldena. Vidi: Bernard Stulli, »Građa o stanju u Dalmaciji 1818.« *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU* 13 (1983): 139-140.

i naplate poreza. Kako je to bio iznimno zahtjevan i dugotrajan posao i za njegovo dovršenje je primjenu moralo je proći nekoliko desetljeća, u Dalmaciji su se porezi sve do sredine stoljeća nastavili plaćati na isti način na koji su se plaćali do tada, pa je uz kućarinu i travarinu, glavno porezno opterećenje i dalje bila desetina.⁷ Desetina se ubirala od ukupnog uroda sa zemlje, a ostatak se dijelio između vlasnika zemlje i njezina obrađivača. Mogla se podmirivati u naturi ili novcu, ovisno o mogućnostima poreznog obveznika, odnosno obrađivača zemlje.⁸ Država je skupljanje desetine davala u zakup, što su zakupnici znali iskorištavati i od seljaka ubirati dodatne količine za vlastitu korist.⁹ To je vjerojatno bio jedan od razloga zbog kojega je 1823. godine dio desetine država počela ubirati u novcu, a od 1837. godine i njezin cjelokupan iznos.¹⁰ Kada je državna uprava preuzela prikupljanje desetine (bez posredništva zakupnika), za to je odredila dvije komisije - jednu koja je određivala količinu uroda i drugu koja je utvrđivala cijenu proizvoda.¹¹ Budući da se ovakav način ubiranja poreza smatrao nepravednim, kritike na njegovu primjenu bile su učestale.¹² Tako je 1821. godine Giuseppe Brodmann u svom djelu *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste della penisola d' Istria della Dalmazia fu Veneta, di Ragusi e dell' Albania ora congiunti all' Austriaco Impero*, uz nerealno visok godišnji prihod od 700.000 fjorina za siromašnu

⁷ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 179. Ubiranje desetine kao državnog poreza u Dalmaciji je uvela Venecija nakon mletačko-turskih ratova. Isti porez ostavila je i francuska uprava, a od nje ga je preuzela i austrijska vlada (Andrija Tambača, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskog kraja kroz stoljeća*. Šibenik: Matica hrvatska Šibenik, 1998: 161). Kad su na snagu stupili austrijski zakoni, desetina se ubirala od vina, maslinovog ulja i žita (Dinko Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX stoljeća do Prvoga svjetskog rata.«, u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1969: 47). Od ovog poreza bili su izuzeti povrće, krumpir i voće kako bi seljaci bili više motivirani za njihovu proizvodnju (Šime Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848. godine*. Split: Književni krug, 1993: 16-17).

⁸ Novčano plaćanje desetine poljoprivrednicima nije odgovaralo jer je izravno ovisilo o prodaji poljoprivrednih proizvoda, a robno-novčana privreda na nekim je područjima bila tek u začecima. Vidi: Ljerka Šimunković, »Andrija Borelli i nacrt zakona o desetini.« *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* 24 (2012): 421.

⁹ D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji«: 47.

¹⁰ Š. Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije*: 16-17; S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 179; A. Tambača, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskog kraja kroz stoljeća*: 161.

¹¹ A. Tambača, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskog kraja kroz stoljeća*: 161.

¹² Kao vršilac dužnosti guvernera pokrajine, Vlaho Ghetaldi je u izvješću koje je 1852. godine uputio centralnoj vladi u Beču iznio svoja zapažanja koja se odnose na nerazvijenost Dalmacije i nemogućnost njezina napretka. Među razlozima lošeg gospodarskog stanja ističe i desetinu, jer se pri njezinu prikupljanju nije vodilo računa o troškovima obrade zemlje, čime se, po njegovu mišljenju, kažnjavala marljivost i radinost seljaka (D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji«: 46).

pokrajinu poput Dalmacije, kritizirao desetinu kao porez koji koči bilo kakav napredak agrarne proizvodnje.¹³

Ukupna površina Dalmacije je od dolaska pod austrijsku upravu iznosila 1.284.000 hektara, od čega je 594.000 hektara bilo pašnjaka, 380.000 hektara šuma, 13.300 hektara jezera i močvara, 28.000 hektara neplodnog zemljišta, dok je tek petina cjelokupnog zemljišta ili 268.700 hektara bilo obradive površine.¹⁴ Usprkos nepovoljnim agrarnim mogućnostima i oskudice u količini i kakvoći obradive zemlje, u Dalmaciji je stanovništvo uglavnom živjelo od poljoprivredne proizvodnje - prema Defilippisu, od 80 do 85% ukupnog aktivnog stanovništva.¹⁵ Iz tog su razloga bilo kakvi poremećaji - poput dugotrajne suše i loše ljetine - donosili goleme probleme cjelokupnom gospodarstvu pa su se posljedice kriznih razdoblja osjećale i godinama kasnije. Na području Dubrovačkog okruga stanje je bilo još i gore jer je, uz goleme probleme u gospodarstvu,¹⁶ među stanovništvom vladalo veliko političko nezadovoljstvo nakon ukidanja Republike.¹⁷ Velike

¹³ Giuseppe Brodman, službenik austrijske vlasti u Dalmaciji, navodi da je desetina nepravedna prvenstveno zato što se uzima od ukupnog uroda bez odbitka proizvodnih troškova, ali i zato što ne uzima u obzir kvalitetu zemljišta i uloženi rad i položaj posjeda, koji je često udaljen 20-30 milja od mjesta uskladištenja proizvoda. Također ističe da je način ubiranja desetine često bezdušan, što izaziva revolt obrađivača i potiče nerad umjesto zainteresiranosti za veću proizvodnju (Giuseppe Brodman, *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste della penisola d' Istria della Dalmazia fu Veneta, di Ragusi e dell' Albania ora congiunti all' Austriaco Impero*. Venezia: Tipografia di Alvisopoli, 1821: 274-275; A. Tambača, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskog kraja kroz stoljeća*: 161).

¹⁴ Dinko Foretić, »O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do Prvog svjetskog rata.«, u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakra Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1969: 9; Š. Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije*: 9.

¹⁵ Josip Defilippis, *Dalmatinska poljoprivreda u prošlosti*. Split: Književni krug, 2001: 61-62. Poljoprivredna proizvodnja Dalmacije je 1842. godine iznosila tek 3,2% vrijednosti te proizvodnje u Carevini (Š. Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije*: 147).

¹⁶ Poljoprivredna proizvodnja u Dubrovačkoj Republici nikada nije donosila izdašne prihode, a znatan dio prehrambenih i industrijskih proizvoda morao se uvoziti. Najveći iznosi na prihodovnoj strani pritijecali su od trgovine i pomorstva. Iz tog razloga je gospodarstvo dubrovačkog područja potpuno zamrlo poslije 1806. godine, kada su grad i okolica pretrpjeli ogromne štete, a ratovi u narednim godinama uništili dubrovačku trgovačku mornaricu i pomorstvo. Također je gotovo u potpunosti obustavljena karavanska trgovina u koprenom zaleđu Dubrovnika. Sve je to ostavilo dugoročne posljedice na gospodarsku aktivnost dubrovačkog područja (B. Stulli, »Građa o stanju u Dalmaciji 1818.«: 126).

¹⁷ Ivan Pederin, »Političko nezadovoljstvo u Dubrovniku 1820-1859 (Prema spisima austrijskog političkog redarstva).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 31 (1993): 149-151. O političkom i društveno-gospodarskom stanju te događajima koji su prethodili i utjecali na pad Republike više u: Lujko Vojnović, *Pad Dubrovnika (1797.-1806.)*. Zagreb: Fortuna, 2009: 164-219; Vesna Čučić, *Posljednja kriza Dubrovačke Republike*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Matica hrvatska, 2003: 141-190. Društvenu kroniku Grada u vrijeme pada Republike bilježi Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*. Zagreb: Redovno izdanje Matice hrvatske, 1941: 29-45.

materijalne štete i francuske kontribucije,¹⁸ koje su potpuno uništile gospodarstvo, na području Dubrovačkog i Kotorskog okruga su uvjetovale da stanovništvo nije bilo u mogućnosti namirivati sve svoje porezne obveze. Stoga je austrijska vlast ova dva okruga¹⁹ na neko vrijeme izuzela iz poreznoga sustava i ukinula plaćanje zemljarine, kućarine i glavarine, koje su bile uvedene za vrijeme francuske vladavine.²⁰ Državni prihodi su u Dubrovačkom okrugu tada uglavom pritjecali od najamnina demanijalnih dobara, monopola na sol i duhan, carina, upravnih i sudskih pristojbi te pomorskih i zdravstvenih taksi.²¹ Tako je 1818. godine od taksa uprihodovano 42.639 fjorina, od carina 20.725 fjorina, od zakupa 16.024 fjorina, a ostatak prihoda bio je od općinskih dobara i naplaćene desetine na Korčuli, što je u konačnici donijelo godišnji prihod od 122.995 fjorina.²²

Iako porez u obliku desetine više nije bio u skladu s potrebama kapitalističkog društva u razvoju,²³ a uređenje katastra predstavljalo jedinu čvrstu osnovu

¹⁸ Pod francuskom vlašću Dubrovačka Pokrajina morala se pobrinuti za vlastite prihode kojima bi izdržavala upravu i vojsku. Stoga je uveden porez na nekretnine i osobni porez, odnosno zemljarina i glavarina, ali i mnogi neizravni porezi. Uz navedene poreze, od 1811. godine uvodi se i kućarina, koja se odnosila isključivo na kuće i lokale u gradovima i iznosila je 25% od njihove ostvarene dobiti. Vidi: Stjepan Ćosić, »Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama.« *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 35 (1997): 45-49.

¹⁹ Desetina se nastavila plaćati samo na Korčuli (S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 179).

²⁰ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 179; S. Obad, »Agrarni odnosi na području bivše Dubrovačke Republike (1814-1859).« *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - Razdvo historije, arheologije i historije umjetnosti* 6/6 (1964/1965, 1966/1967): 132.

²¹ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 180.

²² Godišnjem okružnom prihodu za vrijeme Republike je najviše pridonosilo brodovlje obalne plovidbe (21.101 fjorina), zatim dobit od kapitala uloženog u financijske fondove u Beču (13.729 fjorina), a treći po veličini iznos u konačnim prihodima ostvarivao se prodajom soli (11.938 fjorina). Slijedila je dobit od carina na uvoz vina u grad i potom od carina uopće, uključujući i lov na srdele. Sveukupni prihodi tada su iznosili 98.980 fjorina. Pod francuskom upravom najveće prihode donosile su carine na vino, rakiju, ulje, ribu (62.834 fjorina), zatim monopol na sol proizvedenu u Stonu (19.349 fjorina) te trgovanje solju u skladištima u Dubrovniku (17.357 fjorina). Sveukupni prihod na godišnjoj razini tada je dosegnuo 108.545 fjorina. Godine 1812, kada je dubrovačko područje bilo dijelom Ilirskih pokrajina, najviši prihodi ostvarivali su se trgovanjem solju (30.878 fjorina), dok je nešto niži prihod bio od zakupa demanijalnih dobara (28.255 fjorina). Od zemljišnog prihoda dobivalo se 26.833 fjorina. Sveukupni prihod tada je iznosio 123.451 fjorina (B. Stulli, »Grada o stanju u Dalmaciji 1818.«: 176-178).

²³ Dalmaciju je trebalo temeljito reformirati kako bi se postigao napredak u poljoprivredi. Više u: Tereza Ganza-Aras, »Pokušaji kapitalističke preobrazbe sela i zadružni pokret u austrijskoj Dalmaciji od razdoblja liberalizma do 1918. godine.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 19/1 (1986): 133-178.

za odmjeravanje zemljarine, Austrija nije čekala dovršenje katastra, pa je i prije nego što su katastarski podaci bili spremni za primjenu uvela porezna opterećenja i u Dubrovački i u Kotorski okrug. Tako se još 1840. godine počela naplaćivati kućarina, a 1841. i desetina,²⁴ koja se s nekim izmjenama ubirala do 1850. godine. Desetina se u Dubrovačkom okrugu naplaćivala paušalno i iznosila je 33.000 fjorina godišnje.²⁵ Također su uvedeni i nameti na trgovačke, obrtničke i pivničke prodavaonice prema istim odredbama koje su 1837. godine uvedene za Zadarski i Splitski okrug.²⁶

Posao izrade katastra i obračuna katastarskih podataka završen je do sredine stoljeća, pa je Austrija 1850. godine donijela odluku da se na području Dalmacije ukine desetina i uvede naplata zemljarine umjesto desetine.²⁷ Prema novom modelu, porez se ubirao na neto prihod od svih obradivih površina, odnosno na osnovi stvarnog stanja umjesto dotadašnje, često nepravedno odmjerene desetine. Novi način oporezivanja trebao je donijeti lakše podmirivanje poreznih obveza, potaknuti poboljšanja u poljoprivrednoj proizvodnji, a istovremeno i povećati prihode u državnoj blagajni.²⁸

²⁴ S. Obad, »Agrarni odnosi na području bivše Dubrovačke Republike.«: 140-141; S. Ćosić, »Obilježja i ustroj austrijske vlasti.«: 353. Kućarinu na kmetske kuće plaćala je vlastela. Desetinu su plaćali kmetovi i gospodari proporcionalno dijelu proizvoda koji im je pripadao na osnovi kmetske pogodbe. Dio se davao gospodaru nakon odbitka desetine. U početku se desetina plaćala na vino i žitarice, a kasnije se proširila i na ostale proizvode (Frano Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2010: 288-291).

²⁵ Budući da 32.063 jugera obrađene zemlje u okrugu nisu mogla dati više od 23.000 fjorina godišnjih prihoda, jasno je da se spomenuti iznos poreza nije mogao namiriti. Stoga se dubrovačko Općinsko vijeće žalilo na iznos od 33.000 fjorina vladi u Beču i tražilo njegovo smanjenje, no žalba je bila odbijena, tako da se paušalni iznos nastavio naplaćivati sve do uvođenja novog sustava oporezivanja temeljenog na čistom katastarskom prihodu. Kako se porez u tolikom iznosu nije mogao naplatiti, u razdoblju od 1841. do 1847. godine dubrovačka je Demanijalna uprava imala stalan dug u vidu kućarine i desetine. Više u: S. Obad, »Agrarni odnosi na području bivše Dubrovačke Republike.«: 141; S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 180-181.

²⁶ F. Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*: 288-289. Desetina, kućarina, naturalna renta i drugi oblici kmetske ovisnosti negativno su utjecali na poljoprivrednu proizvodnju. Visina poreznog nameta i nizak godišnji prihod od poljoprivrede uzrokovali su neplaćanje kmetskih obveza, a katkad su doveli i do otvorenog iskazivanja nezadovoljstva kmetova prema gospodarima i državi. Vidi: Šime Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku* 21 (1983): 267.

²⁷ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 181.

²⁸ Francesco Zavoreo, *Memoria statistica sulla Dalmazia*. Venezia: Molinari ED, 1821: 49.

Katastarska dokumentacija

U svom suvremenom značenju katastar se definira kao službena evidencija i inventar svih nepokretnih dobara,²⁹ a na području Istre i Dalmacije prvu sustavnu katastarsku izmjeru provela je Austrija tijekom prve polovice 19. stoljeća. Kao državno-pravni dokument, katastar je osiguravao pravnu podlogu za utvrđivanje vlasništva nad nekretninama i osnovicu za odmjeravanje zemljarine.³⁰ U tu svrhu izrađeni su grafički i pisani dokumenti s informacijama o građevinama, zemljištu, njegovoj površini i obliku, načinu iskorištavanja, proizvodnoj sposobnosti, katastarskom prihodu, te podaci o vlasnicima i posjednicima pojedinih građevina i zemljišta.³¹ Izmjera zemljišta i izrada katastarskih karata na području Istre i Dalmacije obavljena je u razdoblju od 1817. do 1839. godine.³² Istovremeno su sastavljeni upisnici čestica zgrada (*Protocollo degli edifizii*) i upisnici čestica zemljišta (*Protocollo delle particelle dei terreni*), nakon čega se pristupilo izradi katastarskih operata (*Operato Dell' Estimo censuario*), odnosno klasiranju zemljišta i odmjeravanju porezne osnovice i čistog ili stvarnog katastarskog prihoda. Operati su pisani prema unaprijed definiranim obrascima,³³ a sam postupak bio je složen i dugotrajan. Njihovu izradu je, u razdoblju od 1840. do 1844. godine, obavljala posebna komisija u čijem su sastavu bili i

---

²⁹ Paul-Marie Grinevald, *Le cadastre: guide des sources. Nouvelle édition revue, corrigée et augmentée*. Paris: Comité pour l'histoire économique financière de la France, Ministère de l'économie, des finances et de l'industrie, 2007: 11.

³⁰ Irena Benyovsky, *Trogir u katastru Franje I*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Državni arhiv u Splitu, 2005: 9.

³¹ Naredba o uvođenju stabilnog katastra (*Patent über die Einführung des stabilen Katasters*) donesena je 23. prosinca 1817. godine i tom odlukom obuhvaćene su Istra i Dalmacija, koje su od 1814. godine u sastavu austrijskog dijela Monarhije. Izmjera u Istri započela je 1817. i trajala do 1825. godine, dok je u Dalmaciji započela 1823. i trajala sve do 1839. godine (Nataša Bajić-Žarko, *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju: katastar Dalmacije 1823.-1975.: inventar*. Split: Hrvatski državni arhiv i Državni arhiv u Splitu, 2006: 12; Drago Butorac, »Osvrt na zemljišni katastar u Dalmaciji.«, u: *Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju*. Split: Historijski arhiv Split, 1992: 22; I. Benyovsky, *Trogir u katastru Franje I*: 7; Kamilo Ivon, »Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji.«, u: *Dalmacija: Spomen-knjiga*. Split: Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekata, Sekcija Split, 1923: 168; Mirela Slukan-Altić, *Katastar Istre 1817.-1960. Inventar*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2001: 12; Irena Ipšić, *Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I. Sv. 1*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013: 19-27).

³² O načinu i postupku provedbe same izmjere izdane su detaljne Upute - *Katastral-Vermessungs-Instruktion*. www.bev.gv.at (pristup 10. 9. 2011.).

³³ Miroslav Rožman i Ljerka Šimunković, *Carski mjernik i leksikograf - Agrimensore imperiale e lessicografo Antonio Putti*. Split: Hrvatsko-talijanska kulturna udruga Dante Alighieri Split i Državni arhiv Split, 2003: 42.

predstavnicu pojedinih općina i kotara.³⁴ U katastarskim operatima izneseni su mnogi podaci o stanju i mogućnostima razvoja za svaku katastarsku općinu - topografija, opis općinske granice, statistički pregled broja čestica, broj kuća, struktura stanovništva, vjeroispovijest stanovništva, njihova zanimanja, način stanovanja i prehrane, popis stoke u općini, opis rijeka, jezera, bara i močvara, stanje cesta i putova, popis mjesta za trgovanje, utega i mjera, opis obrađenog, neobrađenog i neplodnog tla te plodova sa zemlje, način obrade tla, kvaliteta i vrijednost proizvoda, vlasnički odnosi i broj posjeda, opis kuća za stanovanje te zabilježenih djelatnosti u općini. Uz nazočnost općinskih predstavnika slijedila je izrada *Izvjješća o vrstama kultura koje će se uzeti u obzir prilikom konačne porezne procjene*³⁵ te *Izvjješća o klasifikaciji zemljišta i kultura*.³⁶ Navedena izvješća nastala su tijekom 1840. i 1841. godine, a za cilj su imala definirati i klasificirati sve obradive površine na temelju kojih će se, nakon obavljene procjene, obračunati katastarski prihodi. Obavezno se odredila i ogledna čestica prema kojoj se povjerenstvo ravnalo prilikom klasifikacije i procjene prihoda. Nakon izrade izvješća o vrsti i klasifikaciji pojedinih kultura pristupilo se izradi procjene prihoda u naturi i obračuna troškova obrade i u tu je svrhu izrađeno nekoliko izvješća i specifikacija.³⁷ U konačnici je sve rezultiralo *Specifikacijskom tablicom s finalnim rezultatima proizašlih iz izračuna katastarskih prihoda*.³⁸ Kada su završeni svi radovi, omogućen je uvid u katastarske operate radi ispravljanja

³⁴ Na primjer, u katastarskoj općini Orebić zastupnici su bili: Kristo Jerković kao predsjednik, Baldo Bogić kao općinski glavar te Kristo Fisković, Ivan Šunj, Mate Miošić, Jerko Sikirić i Ivan Begović kao općinski zastupnici. U općini Podgorje zastupnici su bili: Kristo Jerković kao predsjednik, Antun Kriletić kao općinski glavar te Nikola Jurković, Antun Bračanin, Đuro Miličić, Stjepan Pederin, Nedjeljko Došić i Ivan Klinac kao općinski zastupnici (*Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju*, dalje: *AMID*, kut. 413, 456, Državni arhiv u Splitu, dalje: DAS; I. Ipšić, *Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I. Sv. I: 21*).

³⁵ *Protocollo di determinazione dei generi di coltura esistenti nel comune di (...) assunto in data di oggi, a senzo delle presenzioni del N. 19 dell' istruzione relativa ai lavori preliminari per estimo censuario.*

³⁶ *Protocollo di classificazione dei terreni del comune di (...) assunto in data di oggi, a senzo delle prescrizioni del N. 37 dell' istruzione relativa ai lavori preliminari per l'estimo censuario.*

³⁷ *Estimo della rendita in naturali del Comune di (...); Specifica della produzione in naturali e della rendita lorda e netta in danaro per un jugero dell' Austria inferiore di ogni classe dei differenti generi di coltura del sopranominato comune; Prospetto del prodotto lordo in natura d'un jugero d' ogni classe di ciascuna coltura nel Comune di (...); Computo delle spese di coltivazione, ed esposizione della rendita netta, coi risultanti per cento di deduzione del Comune Censuario di (...); Dettaglio dei lavori e delle spese di deduzione di tutti i generi di coltura del Comune di (...).*

³⁸ *Tabella specificata dei risultati finali emergenti dal rilievo della rendita catastale.*

pogrešno unesenih podataka,³⁹ odnosno, nakon cijelog postupka procjene katastarskoga bruto i neto prihoda ponuđeni su izvodi o njihovim obračunima na koje se mogla uložiti žalba. Ako se žalba pokazala utemeljenom, vršile su se izmjene u prihodima.⁴⁰ *Zapisnik sa žalbama i prigovorima na izmjeru i poreznu procjenu*, u kojemu su iznesene sve potrebe za promjenama u procjeni katastarskog prihoda, morao je biti prihvaćen od kotarskih vlasti,⁴¹ nakon čega je izrađena nova *Specifikacija proizvodnje prirodnih dobara u bruto i neto prihodu za svaku klasu pojedine kulture*⁴² te *Specifikacijska tablica konačnih rezultata proizašlih iz proračuna katastarskih prihoda*,⁴³ na temelju kojih je i izračunata konačna visina katastarskih prihoda. Konačne specifikacijske tablice za sve katastarske općine na poluotoku Pelješcu potvrđene su od pokrajinskih vlasti 1856. godine.

Bruto i neto prihodi na poluotoku Pelješcu temeljeni na katastarskim podacima

Izmjera zemlje je na Pelješcu izvršena tijekom 1836. godine, a svi operati katastarskih općina poluotoka Pelješca izrađeni su tijekom 1844. godine, osim za katastarsku općinu Brijesta za koju je *Operat* izrađen 1845. godine.⁴⁴ Katastarske općine poluotoka Pelješca nisu bile dio jedinstvenog kotara, nego

---

³⁹ Svi operati i zapisnici pisani su talijanskim jezikom, koji je tada bio službeni jezik u Dalmaciji. Zbog činjenice da su ih uglavnom sastavljali strani geometri, koji su podatke dobivali od nepismenih i neukih seljaka, katkad su toponimi i onomastički podaci pogrešno navedeni (K. Ivon, »Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji.«: 168, 170; N. Bajić-Žarko, *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju*: 26; Nataša Bajić-Žarko, *Dugobabe u katastru prve polovice 19. stoljeća*. Split: Državni arhiv Split i Općina Klis, 2008: 11).

⁴⁰ *Estratto della rendita censibile del Catasto stabile ad uso dei reclami ed obbiezioni autorizzati dal S. 16. della Sovrana Patente 23. Dicembre 1817 e piu dettagliatamente precisati nella relativa Circolare Governiale; Estratto della rendita censibile del catasto stabile, risultante in evasione dei reclami Comunali dietro decisione dell' Eccelso I. R. Governo.*

⁴¹ *Protocollo Assunto dall' autorità distrettuale di (...) in merito alla comunicazione fatta al Comune di (...) delle disposizioni a nome delle quali possono proseguirsi i reclami contro la misurazione e l' estimo catastale; Reclamo del Comune Censuario di (...) Alle risultanze dell' estimo per servire di base all' imposta fondiaria cui tratta l' estratto Dicembre 1846; Deduzioni dell' I.R. Pretura di (...) sul ricorso della Deputazione del Comune censuario di (...) contro l' estratto dei risultati della misurazione e dell' estimo catastale; Assunto dall' Imp. Reg. Commissario d' estimo relativamente al reclamo del comune di (...).*

⁴² *Specifica della produzione in naturali e della rendita lorda e netta in denaro per un Jugero dell' Austria inferiore di ogni classe dei differenti generi di coltura del sopranominato comune.*

⁴³ *Tabela specificata dei risultati emergenti dal rilievo della rendita catastale.*

⁴⁴ *AMID*, Izvješća.

su bile podijeljene između dva - kotar Pelješac (*distretto Sabioncello*) i kotar Slano (*distretto Slano*).⁴⁵ Kotar ili distrikt Pelješac sastojao se od 25 poreznih ili katastarskih općina - Brijesta, Donja Vručica, Duba Pelješka, Gornja Vručica, Janjina, Kozo (Tomislavovac), Kućište, Kuna, Nakovana, Orebići, Oskorušno, Osobljava, Pijavičino, Podgorje, Podobuče, Popova Luka, Potomje, Prizdrina, Putnikovići, Sreser, Stankovići, Trpanj, Trstenik, Viganj i Žuljana. Ostale katastarske općine na Pelješcu pripadale su kotaru Slano, a to su: Boljenovići, Broce, Česvinica, Dančanje, Duba Stonska, Hodilje, Sparagovići, Ston i Zabrđe. Prema tome, na poluotoku Pelješcu ukupno su bile 34 katastarske općine.⁴⁶

Radi lakše usporedbe podaci su analizirani u okvirima političkih općina, kojih je na Pelješcu bilo pet - Ston, Janjina, Kuna, Trpanj i Orebić. Općina Orebić sastojala se od šest, općina Trpanj od četiri, općina Kuna od sedam, općina Janjina od osam i općina Ston od devet katastarskih općina (tablica 1). Ukupna površina poluotoka Pelješca iznosila je 60.562,99 jugera ili 34.852,15 hektara.⁴⁷ Od navedene površine obrađeno je bilo 5.249,38 hektara, a od toga su 3.400,36 hektara zauzimali vinogradi (oko 65%).⁴⁸ U Dalmaciji je od 266.606 hektara obradivog zemljišta vinova loza zauzimala 77.794 hektara (oko 30%).⁴⁹

⁴⁵ Prema upravnom preustroju iz 1836. godine, okrug Dubrovnik bio je podijeljen na pet kotareva - Dubrovnik, Korčula s otokom Lastovom, Pelješac, Slano s otokom Mljetom i Cavtat. Vidi: S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 174; Stjepan Ćosić, »Waidmannsdorfov izvještaj o Dubrovačkom okrugu iz godine 1823.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 204-205; F. Ivković, »Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918.«: 37; Mirela Slukan Altić, »Povijest stabilnog katastra Dalmacije - u povodu 170. obljetnice Arhiva mapa za Dalmaciju (1834.-2004.).« *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 19 (2003): 18.

⁴⁶ Popis katastarskih općina poluotoka Pelješca prema inventarskom broju kutije - Orebić 413, Kućište 294, Podgorje 457, Nakovana 382, Stankovići 595, Viganj 690, Trpanj 659, Gornja Vručica 722, Donja Vručica 721, Duba Pelješka 139, Kuna 300, Potomje 483, Prizdrina 504, Podobuče 461, Pijavičino 441, Osobljava 416, Oskorušno 415, Janjina 210, Trstenik 660, Popova Luka 475, Sreser 590, Žuljana 763, Putnikovići 513, Kozo 276, Brijesta 64, Hodilje 193, Ston 602, Broce 70, Česvinica 97, Duba Stonska 140, Sparagovići 637, Boljenovići 51, Dančanje 105 i Zabrđe 728. Inventar je izradila Nataša Bajić-Žarko (N. Bajić-Žarko, *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju*: 2006).

⁴⁷ U katastarskom elaboratu kao mjera za površinu korišten je austrijski juger. Jedan juger sastojao se od 1.600 četvornih klaftera i odgovarao je jednom jutru, koje je bilo jednako 5.754,64 m². Jedan četvorni klafter iznosio je 3,596652 m² (Miho Tartaglia, *Vinarski i vinogradarski Almanak za godinu 1901*. Split: Vinarska udružba za Dalmaciju, 1901: 37-38; *Muzeorama zemljomjerstvo - katastar*: 36-37; *Opća enciklopedija*. Sv. 4. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1978: 192: 38).

⁴⁸ Jasenka Maslek, »Vinogradarstvo na poluotoku Pelješcu (1815. - 2000.) i njegov utjecaj na razvoj stanovništva.« Doktorska disertacija - Sveučilište u Zagrebu, 2012: 109-110.

⁴⁹ Ivan Zotti, *Nacrtno osnove djelovanja za promicanje gospodarstva u Dalmaciji*. Zadar: Tiskarnica Petra Jankovića, 1897: 55.

Tablica 1. Katastarski podaci o broju stanovnika, površini i obrađenim površinama u katastarskim općinama na poluotoku Pelješcu 1844. godine

Katastarska općina	Broj stanovnika	Površina općine jug / klaf	Obrađene površine u jugerima	Obrađene površine (%)
Hodilje	359	539 / 843	86	15,96
Ston	603	1.274 / 250	499	39,18
Broce	149	2.256 / 663	120	5,32
Česvinica	218	1.443 / 201	403	27,93
Duba Stonska	66	1.025 / 320	44	4,29
Sparagovići	229	2.184 / 1.200	322	14,74
Boljenovići	317	3.050 / 817	367	12,03
Dančanje	100	1.583 / 1.214	148	9,35
Zabrđe	98	1.785 / 1.585	174	9,75
općina Ston	2.139	15.143 / 693	2.163	14,28
Janjina	552	1.304 / 1.060	398	30,50
Trstenik	203	760 / 1.579	156	20,50
Popova Luka	209	1.352 / 645	366	27,07
Sreser	212	1.222 / 857	213	17,42
Žuljana	251	2.220 / 297	210	9,50
Putnikovići	286	2.293 / -	338	14,74
Kozo	417	4.185 / 1.389	507	12,11
Brijesta	153	2.530 / 983	162	6,40
općina Janjina	2.283	15.870 / 410	2.350	14,81
Kuna	319	1.825 / 940	428	23,44
Potomje	429	1.519 / 410	644	42,40
Prizdrina	427	2.766 / 455	496	17,93
Podobuče	153	1.191 / 1.262	94	7,89
Pijavičino	331	2.159 / 616	368	17,05
Osobljava	207	1.319 / 497	151	11,45
Oskorušno	460	2.089 / 1.023	492	23,54
općina Kuna	2.326	12.871 / 403	2.673	20,77
Trpanj	582	917 / 362	180	19,63
Vrućica Gornja	210	1.199 / 1.174	251	20,92
Vrućica Donja	292	2.286 / 669	239	10,45
Duba Pelješka	129	1.798 / 597	91	5,06
općina Trpanj	1.213	6.201 / 1.201	761	12,23
Orebić	487	718 / 1.342	238	33,10
Kućište	487	1.269 / 1.068	185	14,57
Podgorje	252	877 / 151	164	18,70
Nakovana	156	5.657 / 1.100	195	3,45
Stankovići	472	1.120 / 902	207	18,47
Viganj	638	832 / 710	186	22,36
općina Orebić	2.492	10.476 / 473	1.175	11,22
PELJEŠAC	10.453	60.562 / 1.580	9.122	15,06

Izvor: AMID, Izvješća (DAS)

Udio obrađenih površina u cjelokupnoj zemljišnoj površini na poluotoku Pelješcu iznosio je 15,06%. To je bilo nešto manje nego na području okruga Dubrovnik (17,41%) i cijele Dalmacije (17,87%).⁵⁰ Međutim, kad se podaci sagledaju prema teritoriju pojedinih političkih općina na poluotoku, tada je vidljivo da postoje poprilične razlike. Najveći udio obrađenih površina imala je politička općina Kuna (20,77%), a najmanje općina Orebić (11,22%). Ipak, veća odstupanja i znatno veći udio obrađenih površina prisutan je u nekoliko katastarskih općina, primjerice u Potomju (42,40%), Stonu (39,18%), Orebiću (33,10%) i Janjini (30,50%). Najmanji udio obrađenih površina bilježi se u katastarskim općinama Nakovana (3,45%), Duba Stonska (4,29%), Duba Pelješka (5,06%) i Broce (5,32%). O udjelu obrađenih površina ovisio je i ostvareni katastarski neto prihod, pa je tako u Dubi Stonskoj katastarski neto prihod iznosio tek 315 fjorina, dok je u Potomju bio višestruko veći i iznosio 3.689 fjorina (tablica 2).

Čisti katastarski prihod (neto prihod) dobije se kad se od ukupnog prihoda (bruto prihod) odbiju svi troškovi obrade zemlje na godišnjoj razini. Godišnji troškovi obrade ovisili su o kakvoći zemlje i procijenjeni su za svaku kulturu i klasu posebno, i u tu svrhu izrađeni su posebni katastarski dokumenti - *Dettaglio dei lavori e delle spese di deduzione di tutti i generi di coltura*.⁵¹ Tako su se troškovi obrade i podizanja prve klase vinograda u katastarskoj općini Orebić (koji su brojili 6.200 trsova, trajali 35 godina i donosili prosječan prinos od 14 emera⁵² vina)⁵³ sastojali od pripremnog oranja zemlje uz pomoć pluga i volova ili od ručnog krčenja zemlje s gradnjom potpornih zidova (međa). Ako je zemlja bila dublja i teren ravan, poslovi nasađivanja vinograda su bili lakši, a podrazumijevali su sađenje sadnica, kopanje na stog tijekom prve tri godine, raskopavanje stogova (obično u lipnju), popunjavanje propalih sadnica, skidanje ogranaka u drugoj godini, obrezivanje i postavljanje kolaca uz vezivanje mladica, te gnojenje. Prema katastarskoj procjeni ukupni troškovi podizanja

---

⁵⁰ Valentino Lago, *Memorie sulla Dalmazia. Volume Terzo*. Venezia: Stabilimento Grimaldo EC, 1871: CX-CXI.

⁵¹ *AMID*, Izvješća. S obzirom na to da su svi obrasci katastarske dokumentacije bili ujednačeni, dovoljno je bilo sagledati katastarsku dokumentaciju za jednu općinu. U ovom radu je kao ogledni primjerak najčešće korištena dokumentacije katastarskih općina Orebić i Podgorje.

⁵² Jedan emer iznosio je 56,589 litara (M. Tartaglia, *Vinarski i vinogradarski Almanak*: 38).

⁵³ Broj trsova u pojedinim klasama vinograda ovisio je o kvaliteti zemljišta i razlikovao se od općine do općine. Tako je na najvinorodnijem dijelu, primjerice u općinama Pijavičino i Potomje, broj trsova u prvoj klasi vinograda iznosio 6.800, dok je druga klasa imala 6.600 trsova. Očekivano trajanje vinograda prve i druge klase na ovim područjima iznosilo je 40 godina (*AMID*, kut. 441 i 483, Izvješća).

ovakvih vinograda iznosili su 50 fjorina i 10 karantana po jugeru što je, podijeljeno na 35 godina, koliko je procijenjeno trajanje vinograda, iznosilo jedan fjorin i 26 karantana troškova na godišnjoj razini. Navedeni troškovi zbrajali su se s redovitim godišnjim troškovima održavanja vinograda koji su, uz neke već navedene, podrazumijevali obrezivanje i plijevljenje loze te troškove berbe, gnječenja grožđa i priprave vina. Prema katastarskoj procjeni, godišnje se na navedene poslove po jednom jugeru trošilo devet fjorina i 59 karantana. Troškovi podizanja vinograda druge klase bili su nešto viši zbog lošije kvalitete zemlje, nagnutosti terena i težeg krčenja stjenovite podloge. To je rezultiralo manjim brojem trsova po jugeru (4.500) i smanjenim prinosom vina (8 emera). U nove nasade druge klase vinograda trebalo je uložiti 65 fjorina i 22 karantana. Kada se taj iznos podijeli na 30 godina - koliko je iznosila katastarska procjena trajanja ovakvih vinograda - dobiju se godišnji troškovi od dva fjorina i 10 karantana, što je dva puta više od troškova iskazanih za prvu klasu vinograda. Ipak, ukupni godišnji troškovi održavanja vinograda druge klase bili su manji zbog manjeg broja trsova i iznosili su osam fjorina i deset karantana. Slični omjeri troškova iskazani su i za mješovite nasade vinove loze i maslina i iznosili su u prvoj klasi ukupno devet fjorina i 22 karantana, a u drugoj klasi osam fjorina i 12 karantana na godišnjoj razini.

Katastarska općina Orebić imala je četiri klase maslinika čiji su se godišnji troškovi održavanja kretali od 22 fjorina i dva karantana u prvoj do samo tri fjorina i 21 karantan u četvrtoj klasi maslinika, u kojoj je prosječno raslo tek 30 stabala maslina po jugeru površine. Prema troškovima obrade mješovitih nasada loze i maslina, a računajući onaj dio koji se odnosio na troškove održavanja maslina i proizvodnju ulja, procijenjen je veći prinos, ali i viši ukupni troškovi nego u prvoj klasi čistih nasada maslina. Troškovi podizanja ovakvog nasada prve klase iznosili su ukupno 116 fjorina i 21 karantan, a dijelili su se na sto godina koliko je procijenjeno trajanje stabla masline. Kada se tome dodaju troškovi godišnjeg održavanja maslinika dobiju se ukupni godišnji troškovi od 27 fjorina i jednog karantana. U drugoj klasi ovakvih nasada troškovi podizanja su 132 fjorina i 58 karantana, ali su ukupni godišnji troškovi održavanja bili niži - 22 fjorina i 43 karantana zbog manjeg prinosa i nižih troškova pri preradi maslina. U maslinicima se okopavanje obavljalo tijekom 15 godina svake druge godine, gnojilo se u osmoj i četrnaestoj godini nakon podizanja nasada, dok su se potporni zidovi obnavljali svake dvanaeste godine. Godišnji troškovi za jedinstvenu klasu oranica u katastarskoj općini Podgorje, gdje su se dijelom sadile žitarice, a dijelom velike mahunarke, iznosili

su između pet fjorina i 45 karantana i šest fjorina i 50 karantana. Troškovi održavanja vrtova, jednako kao i za pašnjake, nisu iskazani.

Nadnevak Izvatka o obračunu katastarskih prihoda za katastarsku općinu Podgorje je 1. prosinca 1846. godine i može se pretpostaviti da su krajem 1846. ili najkasnije početkom 1847. godine i sve ostale katastarske općine na poluotoku dobile na uvid obračun katastarskog prihoda. Svi porezni obveznici mogli su ukazati na pogreške u izračunu i na njih podnijeti prigovor. Primjerice, općinsko poglavarstvo u Podgorju svoje je žalbe pisalo u periodu od prosinca 1846. do ožujka 1847. godine, nakon čega su one upućene kotarskim vlastima.⁵⁴ U žalbama su primjedbe potkrijepljene detaljnim obrazloženjima po vrsti poljoprivredne kulture i klasi. Između ostalog, predstavnici općine žale se da su mnoge površine neadekvatno klasificirane kao pašnjaci, a nisu ništa drugo nego gole stijene i pustoš koje ne donose nikakve koristi. Iz tog su razloga zahtijevali prenamjenu pojedinih pašnjaka u neplodno tlo izuzeto od poreza.⁵⁵ Posebice nerealnim ocijenjen je prihod procijenjen za maslinike. Toliki prihod, ističe se u žalbama, ne bi se mogao postići ni u najplodnijim dijelovima Italije, a svi vlasnici maslinika bili bi zadovoljni kada bi uprihodovali tek polovicu onoga što je komisija procijenila. U zapisniku se također ističe da već dulje vrijeme masline nisu dale dobar urod, što zbog klimatskih prilika, što zbog napada insekata koji već godinama oštećuju nasade. Također se napominje da ulje više ne postiže dobru cijenu kao dotad, jer se sve više rabi petrolej koji potiskuje uporabu ulja u djelatnostima u kojima je ranije ono bilo nezamjenjivo. Njegova sve manja uporaba snižava mu cijenu, pa je upitna isplativost maslinarstva uopće, prvenstveno zbog vrlo visokih troškova nasadiivanja, berbe i održavanja nasada. Kotarske vlasti su 19. lipnja 1847. godine donijele Izjavu kojom žalbe smatraju utemeljenima i zato se predložilo da se: neto prihod od polja za sjetvu (*campi a semina*) smanji na 20 karantana po soldu;⁵⁶ da se neto prihod od polja

⁵⁴ *Reclamo del Comune censuario di Sottomonte che viene prodotto in tempo utile in confutazione della rendita censibile attribuita dal commissario all' estimo coll' estratto 1. Dicembre 1846.* (AMID, kut. 456, Izvješće općine Podgorje).

⁵⁵ AMID, kut. 456, Izvješće općine Podgorje.

⁵⁶ Solad ili zlatica je stara dubrovačka mjera za površinu, a iznosio je 1680 m². Vidi: Zlatko Herkov, »Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu (nastavak).« *Zbornik Historijskog instituta JAZU* (1977): 194-195; Nenad Vekarić, »Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15., 16. i 17. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 29 (1991): 9. U *Estratto della rendita censibile del catasto stabile, risultante in evasione dei reclami Comunali dietro decisione dell' Eccelso I. R. Governo*, pored veličine zemljišta u jugerima i klafterima, iznose se protuvrijednosti u soldima, ali i katastarska cijena po soldu u karantanima. To je učinjeno kako bi lokalno stanovništvo lakše pregledavalo obračunate podatke.

s maslinama (*campi olivati*) smanji na 55 karantana po soldu; da se neto prihod za prvu klasu vinograda (*vigne*) poveća na jedan fjorin i 44 katantana, a proporcionalno povećanju za prvu klasu da se poveća cijena i za druge dvije klase vinograda; da se prihod mješovitih nasada vinove loze i maslina (*vigne olivate*) smanji na jedan fjorin i 35 karantana po soldu, a proporcionalno da se smanji cijena i za druge dvije klase; da se za maslinike (*olivetti*) neto prihod smanji na dva fjorina i 10 karantana po soldu, a proporcionalno da se smanji cijena i za drugu klasu maslinika; da se za jedinstvenu klasu vrtova (*orti*) prihod poveća na jedan fjorin i 44 karantana po soldu proporcionalno povećanju prve klase vinograda. Najveće smanjenje u katastarskoj cijeni određeno je poljima za sjetvu i cijena je sa 33 karantana smanjena na 20 karantana, što je smanjenje od gotovo 60%.

Na pročišćeni tekst prigovora i nove procjene kotarske vlasti nisu imale primjedbi, pa je zapisnik usvojen 7. srpnja 1847. godine.⁵⁷

Novi izračuni katastarskih bruto i neto prihoda potvrđeni od pokrajinskih vlasti 1856. godine prosječno su na razini poluotoka Pelješca niži za 15% od prihoda koji su dani na uvid u prosincu 1846. godine.⁵⁸ Budući da, prema ponovljenoj procjeni, jedino vinogradima nije određen niži neto prihod nego je došlo do korekcije katastarske cijene naviše, vinogradarska područja bilježe tek manje promjene. S druge strane, na područjima gdje su male površine pod vinogradima, smanjenje u bruto i neto prihodu bilo je veliko. Tako je u općini Ston, s obzirom na to da je imala najmanji udio vinograda u ukupno obrađenim površinama, došlo do najvećih razlika, pa je konačna procjena bruto prihoda bila manja za prosječno 26%, a neto prihoda za 31%. Najveće smanjenje bilo je u katastarskoj općini Česvinica, čiji je bruto prihod korigiran za više od 32%, a neto prihod za gotovo 48%. S druge strane, na području političke općine Kuna, gdje je najveći dio obrađenih površina bio pod vinogradima (čak 86,46%),⁵⁹ promjene su znatno manje. Tako je bruto prihod prosječno smanjen za 5%, a neto prihod za 7%. Najmanje smanjenje zabilježeno je u katastarskim općinama Pijavičino (bruto prihod oko 2%, a neto prihod oko 3%) i Kuna (bruto prihod oko 3%, a neto prihod oko 5%). Smanjenje u prihodima je na razini cijelog

⁵⁷ *Deduzioni dell' I.R. Pretura di Sabioncello sul ricorso della Deputazione del Comune censuario di Sottomonte contro l' estratto dei risultati della misurazione e dell' estimo catastale (AMID, kut. 456, Izvješće općine Podgorje).*

⁵⁸ Stjepan Ćosić navodi da je prva procjena katastarskog prihoda učinjena 1847. godine (S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 181).

⁵⁹ *AMID*, Izvješća. Također u: J. Maslek, »Vinogradarstvo na poluotoku Pelješcu«: 115-117.

Tablica 2. Bruto i neto prihodi katastarskih općina na poluotoku Pelješcu (s lijeve strane su podaci prve procjene iz 1846. godine, a s desne podaci konačne procjene iz 1856. godine)

Prva procjena 1846.		Katastarska općina	Konačna procjena 1856.	
Bruto prihod fior / car	Neto prihod fior / car		Bruto prihod fior / car	Neto prihod fior / car
2.405 / 55	840 / 48	Hodilje	1.594 / 57	549 / 37
14.385 / 22	5.135 / 2	Ston	10.384 / 29	3.360 / 34
4.359 / 01	1.790 / 23	Broce	2.697 / 35	936 / 36
7.790 / 49	2.694 / 18	Česvinica	5.889 / 9	1.994 / 47
1.123 / 19	498 / 46	Duba Stonska	754 / 35	315 / 12
3.375 / 57	1.267 / 6	Sparagovići	2.665 / 25	972 / 52
3.783 / 49	1.402 / 18	Boljenovići	3.264 / 33	1.192 / 30
1.444 / 26	537 / 5	Dančanje	1.217 / 14	409 / 00
1.751 / 53	649 / 37	Zabrđe	1.424 / 18	512 / 19
40.420 / 31	14.815 / 23	općina Ston	29.892 / 15	10.243 / 27
7.272 / 05	2.337 / 12	Janjina	6.294 / 38	2.035 / 31
2.225 / 49	690 / 15	Trstenik	2.014 / 6	612 / 40
6.455 / 59	2.032 / 6	Popova Luka	5.463 / 25	1.677 / 10
3.758 / 31	1.234 / 24	Sreser	3.148 / 34	1.000 / 13
3.609 / 56	1.271 / 2	Žuljana	3.103 / 7	1.030 / 30
3.786 / 32	1.334 / 7	Putnikovići	3.426 / 18	1.118 / 43
5.548 / 06	1.870 / 38	Kozo	5.148 / 58	1.592 / 50
2.255 / 39	851 / 32	Brijesta	1.923 / 26	672 / 59
34.912 / 37	11.621 / 16	općina Janjina	30.522 / 32	9.740 / 36
5.619 / 22	2.025 / 42	Kuna	5.441 / 40	1.924 / 42
10.388 / 57	3.869 / 45	Potomje	9.930 / 0	3.689 / 41
7.367 / 43	2.564 / 38	Prizdrina	7.021 / 16	2.342 / 4
1.334 / 38	482 / 37	Podobučje	1.210 / 39	398 / 19
5.544 / 26	1.765 / 54	Pijavičino	5.428 / 34	1.704 / 38
1.810 / 52	683 / 36	Osoobljava	1.478 / 1	518 / 53
6.835 / 35	2.329 / 13	Oskorušno	6.516 / 39	2.175 / 31
38.901 / 33	13.721 / 25	općina Kuna	37.026 / 49	12.753 / 48
4.586 / 12	1.448 / 48	Trpanj	3.723 / 32	1.174 / 57
4.372 / 32	1.448 / 38	Vrućica Gornja	3.802 / 17	1.233 / 37
4.574 / 16	1.591 / 41	Vrućica Donja	4.574 / 16	1.591 / 41
1.428 / 40	670 / 22	Duba Pelješka	1.428 / 40	475 / 12

Prva procjena 1846.		Katastarska općina	Konačna procjena 1856.	
Bruto prihod fior / car	Neto prihod fior / car		Bruto prihod fior / car	Neto prihod fior / car
14.961 / 40	5.162 / 29	općina Trpanj	13.528 / 45	4.475 / 27
4.123 / 45	1.274 / 33	Orebić	3.650 / 39	1.110 / 34
2.341 / 14	736 / 39	Kučište	1.838 / 05	736 / 39
2.100 / 19	622 / 28	Podgorje	1.898 / 59	559 / 20
1.521 / 28	559 / 14	Nakovana	1.521 / 28	559 / 14
3.425 / 58	1.065 / 18	Stankovići	3.075 / 19	936 / 37
2.076 / 21	616 / 14	Viganj	2.076 / 21	616 / 14
15.589 / 05	4.877 / 26	općina Orebić	14.060 / 51	4.518 / 38
144.785 / 26	50.197 / 59	PELJEŠAC	125.031 / 12	41.731 / 56

Izvor: *AMID*, Izvješća (DAS).

Napomena: U operatima katastarskih općina Nakovana i Viganj pronađeni su samo podaci o prihodima konačne procjene iz 1856. godine, pa su u tabličnom prikazu podaci iskazani kao relevantni i za prvu procjenu iz 1846. godine. U katastarskoj općini Kučište zabilježen je neto prihod prve procjene, a nedostaju podaci za konačnu procjenu, pa su za obje uspoređivane godine prikazani istovjetni iznosi. Također nisu pronađeni podaci o bruto i neto prihodima konačne procjene za katastarsku općinu Donja Vrućica, kao i iznos bruto prihoda konačne procjene za katastarsku općinu Duba Pelješka. Za spomenuta naselja u tablici su prikazani katastarski prihodi prve procjene.

poluotoka iznosilo 15% za bruto prihod i 17% za neto prihod. Budući da je glavna i najplodonosnija poljoprivredna grana na Pelješcu bilo vinogradarstvo i ostvareni prihodi bili su najveći na područjima pogodnima za uzgoj vinove loze, pa je najveći neto prihod ostvarila općina Kuna (12.753 fjorina i četiri karantana), a najmanji općina Orebić (4.518 fjorina i 38 karantana).

Prema podacima koje donosi Valentino Lago prema *Stato del Catasto dietro i risultati della depurazione finale dell' Estimo censuario della Provincia di Dalmazia, chiusa nell'anno 1857*, cijela provincija Dalmacija je tada imala 3.316.379 fjorina i 12 karantana bruto prihoda, odnosno 1.296.129 fjorina i 33 karantana neto prihoda. Najveći neto prihodi ostvareni su u Splitskom (553.354 fjorina i 44 karantana) i Zadarskom okrugu (491.302 fjorina i 36 karantana), a najmanji u okrugu Kotor (62.156 fjorina i 20 karantana).⁶⁰ Okrug Dubrovnik

⁶⁰ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia. Volume Terzo: CX-CXI*.

je imao godišnji bruto prihod od 550.807 fjorina i 12 karantana, a neto prihod iznosio je 189.315 fjorina i 53 katantana. Udio bruto i neto prihoda okruga Dubrovnik činio je 16,61% ukupnog bruto ili 14,61% neto prihoda na razini cijele pokrajine. Poluotok Pelješac je činio 22,7% bruto prihoda ili 22,04% neto prihoda cijeloga okruga Dubrovnik.⁶¹

Porezi i prirezi u drugoj polovici 19. stoljeća

Nakon što je dovršen katastar i obračunata visina katastarskih prihoda, *Zakon o osnovnome poreznom sustavu*, koji je vrijedio za cijelu Monarhiju, bio je spreman za primjenu i u Dalmaciji, Dubrovniku, Kotoru i Albaniji.⁶² Reforma poreznog sustava u Dalmaciji, temeljena na zemljišnoj izmjeri, provedena je 1852. godine.⁶³ Zemljarina je označavala porez na prihod od poljoprivrednog iskorištavanja tla, a oporezivi dio prihoda - takozvani čisti katastarski prihod - procjenjivao se po načinu obrade i razredu boniteta pojedinih zemljišnih čestica.⁶⁴ Prema tome, novi porez plaćao se prema utvrđenoj vrijednosti,⁶⁵ bez obzira na dobiveni urod, što je trebalo unaprijediti agrarnu proizvodnju i utjecati na to da se zemlja počne bolje iskorištavati. Valentin Lago ističe da je na istoj površini proizvodnja pšenice povećana za 25%, a vina za gotovo 50%.⁶⁶ Međutim, ukupni iznos zemljišnog poreza je za dubrovačko područje tada iznosio između 40.000 i 50.000 fjorina, što znači da je bio znatno veći od paušalne desetine⁶⁷ i za obveznike značio iznimno velike namete, još veće od dotadašnjih.

⁶¹ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia. Volume Terzo: CX-CXI*.

⁶² S. Ćosić, »Obilježja i ustroj austrijske vlasti«: 353.

⁶³ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike: 181-182*; Stanko Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti: Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*. Split: Društvo agronoma NRH, Podružnica Split, 1955: 46-47.

⁶⁴ Stijepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti: Od sredine osamnaestog stoljeća do prvoga svijetskog rada*. Split: Logos, 1990: 27-28.

⁶⁵ Za obračun poreza utvrđivala se i katastarska cijena, pa se tako na području Dalmacije prosječno plaćalo 0,50 kruna po hektaru. Da je cijena za obračun poreza u Dalmaciji bila znatno niža potvrđuje podatak da je na području Gornje Austrije katastarska cijena iznosila 4,28 kruna po hektaru, a Donje Austrije 4,24 kruna po hektaru (Frano Ivanišević, *Statistika*. Zadružni savez u Splitu, 1910: 3).

⁶⁶ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia. Volume Terzo: 254*; A. Tambača, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskog kraja kroz stoljeća*: 170.

⁶⁷ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike: 181-182*; Š. Peričić, »Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja«: 267.

Prema uputama Upraviteljstva stalnih nameta od 20. veljače 1850. godine, zemljarina na neto prihod obračunavala se po stopi od 18%.⁶⁸ Prema tome, na poluotoku Pelješcu je, razmjerno konačnom neto prihodu iz 1846. godine (50.198 fjorina), zemljišni porez iznosio 9.035 fjorina. Nakon revizije neto prihoda 1856. godine, koji je tada smanjen na 41.732 fjorina, ukupna zemljarina na Pelješcu je iznosila 7.512 fjorina. Krajem 19. stoljeća stopa po kojoj se obračunavala zemljarina bila je viša pa se, prema podacima iz 1894. godine, na neto prihod plaćao zemljišni porez po stopi od 22,7%.⁶⁹ Povećanje porezne stope povećalo je davanja za zemljišni porez za više od 25%.

Isto tako, novim poreznim obvezama promijenio se odnos kmeta i vlasnika prema državi i, u kontekstu nastalih promjena, agrarni odnosi su tijekom cijelog 19. stoljeća, posebice na području bivše Dubrovačke Republike,⁷⁰ bili najčešći povod društvenih sukoba.⁷¹ Porezno ravnateljstvo u Zadru je 1850. godine obznanilo da je sam gospodar dužan jamčiti plaćanje stalne zemljarine, a ako je vlasništvo podijeljeno, dužan je platiti onaj tko uživa pravo nad plodovima zemlje.⁷² Iako su prema odluci *Uprave izravnih poreza* u Zadru, zemljovalasnici bili obvezni platiti cijeli zemljišni porez, imali su pravo potraživati nadoknadu razmjernog dijela zemljarine od svojih kmetova i polovnika. Kako bi se ujednačila provedba

⁶⁸ *List Zakonah i dilopisah Vlade za Krunovinu Dalmaciu*. Komad VIII. Razdan i razposlan na 31. Ožujka 1851: 138 (DAD).

⁶⁹ Kasnije je odlukom Poljodjelske skupštine snižen razmjer prema čistom prihodu, čime je umanjena i ukupna svota zemljišnog poreza (Trgovačko-obrtnička komora 1894. godine, dalje: *TOK, Molba dalmatinskog Zemaljskog odbora u Zadru iz 1894. godine*. Spis br. 517, DAD).

⁷⁰ Tako su se u Konavlima 1870. godine seljaci pobunili i odbili gospodarima predati dio ugovorenog prinosa. Podliježući atmosferi opće neposlušnosti, tvrdili su da je zemlja Božja i onoga tko je obrađuje, te da je kupljena od Turaka novcem Konavljana, pa drže nepravедnim da se plemići sada njome koriste. Seljacima nije bila teška obveza davanja i sudjelovanja u troškovima javne administracije za vrijeme Republike, ali sada, kad plaćaju poreze i prireze, tvrde, ništa ne duguju dubrovačkim gospodarima (Antonio Degl'Ivelling, *Saggio d' uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa*. Ragusa, 1873: 274-278).

⁷¹ U rješavanju agrarnih odnosa postojale su dvije suprotstavljene strane. S jedne strane seljaci, koji su težili oslobođenju od obveza prema gospodarima, a s druge strane vlasnici zemljišta, plemići i bogati građani, koji su, definirajući kmetske odnose kao ugovorene, privatnopravne i na zakonu zasnovane te ekonomski opravdane, svim silama nastojali sačuvati svoje povlastice koje proizlaze iz tih odnosa. Zbog političkih i fiskalnih razloga u tome ih je podržavala i austrijska vlast (Rade Petrović, »Socijalno-ekonomske prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 16 (1965): 78-85).

⁷² *List Zakonah i dilopisah Vlade za Krunovinu Dalmaciu*: 140. Prema postojećim kmetskim pogodbama, kmet je bio dužan, ako drugačije nije dogovorio s gospodarom, isplatiti mu u novcu i od dohotka koji ostvaruje na zemlji razmjerni dio stalne zemljarine, na koju je sam gospodar bio obvezan prema državi (F. Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*: 291).

ovog postupka, 1851. godine izdana je naredba prema kojoj su kmetovi dužni vlasniku zemlje namiriti dvije trećine zemljarine. Time su kmetovi postali dvostruki obveznici - s jedne strane prema gospodarima zemlje u radnoj, naturalnoj ili novčanoj obvezi, a s druge strane prema državi u dijelu zemljišnog poreza, što je još više opteretilo njihova davanja.⁷³ Međutim, vlasnicima zemlje nije uvijek bilo lako od kmetova naplatiti njihov dio zemljarine, pa su često bili prisiljeni pokretati sudske tužbe i nad njima provoditi ovrhe.⁷⁴ Kako bi se vlasnicima zemlje olakšala naplata kmetskog dijela poreznih obveza, Vlada je ovrhe nad dužnicima stavila u nadležnost upravne vlasti, čime su kmetski sporovi na području bivše Republike stavljeni pod nadležnost političke, a ne sudbene vlasti, kao što je to bio slučaj u drugim dijelovima Dalmacije.⁷⁵

Osim zemljarine, na području Dalmacije u drugoj polovici 19. stoljeća ubiralo se još nekoliko neposrednih poreza - kućarina, obrtarina i dohodarina. Svi oni su 1866. godine iznosili 527.815 fjorina, a od toga je 300.960 fjorina bila zemljarina, koja se plaćala na čisti ili neto prihod od zemlje⁷⁶ koji je bio procijenjen na 1.296.129 fjorina.⁷⁷

Prema podacima o izravnim porezima (tablica 3) koju je sastavio *Zemaljski Odbor Dalmatinski* za razdoblje 1876/78. godine, na poluotoku Pelješcu se plaćao 24.741 fjorin izravnih poreza koji su, osim zemljarine, podrazumijevali i kućarinu, obrtarinu i dohodarinu. Najveće iznose zemljišnog poreza plaćala je općina Kuna (3.567 fjorina), a najmanje općine Trpanj (1.138 fjorina) i Orebić (1.266 fjorina). Međutim, kad se pogleda ukupni iznos izravnih poreza, tada je najveće poreze plaćala općina Orebić (9.049 fjorina), gotovo 37% ukupnih izravnih poreza na poluotoku Pelješcu. Najveći dio tih poreza odnosio se na obrtarinu i dohodarinu (6.600 fjorina), a manji dio (2.449 fjorina) na zemljarinu

---

⁷³ S. Obad, »Agrarni odnosi na području bivše Dubrovačke Republike.«: 141; S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 266-267.

⁷⁴ F. Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*: 290-293.

⁷⁵ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*: 266-267. Upravni je postupak tekao mnogo brže od sudbenoga i očito se težilo brzom rješavanju kmetskih sporova. Za područje Dubrovačkog okruga kmetske sporove u prvoj instanciji za grad Dubrovnik rješavao je Okružni sud (*Pretura urbana*), a za ostala područja Pomirbeni sudovi u Cavtatu, Slanome ili Orebiću. To su bile ustanove u kojima je uprava bila sjedinjena sa sudstvom, a uz sudbene su se vodili i upravno-politički poslovi. Kmetske sporove u višim instancijama rješavalo je Okružno poglavarstvo u Dubrovniku, Vlada u Zadru ili - kao najviša instancija - Sjedinjena dvorska kancelarija u Beču (F. Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*: 218-219).

⁷⁶ D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji«: 47.

⁷⁷ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia. Volume Terzo*: CX-CXI.

Tablica 3. Izravni porezi katastarskih općina na poluotoku Pelješcu 1878. godine

Katastarska općina	Broj stanovnika	Zemljarina (fior.)	Kućarina (fior.)	Obrtarina (fior.)	Dohodarina (fior.)
Hodilje	474	154	69	95	14
Ston	648	1.003	701	487	113
Broce	171	262	38	64	-
Česvinica	222	559	27	7	-
Duba Stonska	64	88	5	4	-
Sparagovići	218	272	28	18	-
Boljenovići	288	334	31	14	-
Dančanje	117	123	11	4	-
Zabrđe	79	143	8	4	-
općina Ston	2.281	2.938	918	697	127
Janjina	636	570	230	638	243
Trstenik	253	172	81	193	27
Popova Luka	188	470	30	9	-
Sreser	218	280	36	11	-
Žuljana	258	289	38	32	-
Putnikovići	270	313	27	-	-
Kozo	357	446	45	7	-
Brijesta	183	188	14	11	-
općina Janjina	2.363	2.728	501	901	270
Kuna	370	539	66	-	-
Potomje	379	1.029	110	21	-
Prizdrina	381	656	85	4	-
Podobučje	121	112	37	16	-
Pijavičino	336	477	85	36	5
Osobljava	217	145	23	4	-
Oskorušno	418	609	94	4	-
općina Kuna	2.222	3.567	500	85	5
Trpanj	723	329	357	612	165
Vrućica Gornja	226	345	45	18	2
Vrućica Donja	310	331	51	18	-
Duba Pelješka	191	133	21	21	7
općina Trpanj	1.450	1.138	474	669	174
Orebić	486	311	639	3.886	1.896
Kučišće	412	206	210	303	114
Podgorje	258	157	68	-	2
Nakovana	150	157	24	18	4
Stankovići	321	262	86	4	2
Viganj	468	173	156	265	106
općina Orebić	2.095	1.266	1.183	4.476	2.124
PELJEŠAC	10.453	11.637	3.576	6.828	2.700

Izvor: *Statistika obćina Kraljevine Dalmacije*. Zadar: Zemaljski Odbor Dalmatinski, 1882: 14, 20, 32, 42, 48.

i kućarinu. To je dokaz razvijenosti pomorske djelatnosti u Orebiću⁷⁸ i ostvarenih prihoda od pomorstva, jer su iznosi obrtarine i dohodarine u ostalim naseljima na poluotoku znatno manji, dok u općini Kuna iznose jedva 90 fjorina. Sukladno tome, i visina izravnih poreza po stanovniku najviše je iznosila u općini Orebić (4,32 fjorina), a u samom naselju ili katastarskoj općini Orebić gotovo 13,85 fjorina po stanovniku. Najmanji iznosi izravnih poreza plaćali su se u općinama Trpanj (1,70 fjorina), Janjina (1,86 fjorina) i Kuna (1,87 fjorina), a u Stonu je, jednako kao i u Orebiću, zbog viših iznosa od obrtarine i dohodarine, iznos izravnih poreza po stanovniku bio nešto viši (2,05 fjorina).

Godine 1873. ukupni iznos poreza u Dalmaciji povećao se na 574.010 fjorina,⁷⁹ a 1876/78. godine na 618.774 fjorina, od čega je 362.380 fjorina bila zemljarina, 170.568 kućarina, 63.987 obrtarina i 21.839 dohodarina.⁸⁰ Da su visoki porezi krajem 19. stoljeća uvelike opterećivali Dalmaciju potvrđuje molba dalmatinskog Zemaljskog Odbora u Zadru upućena Visokoj zastupničkoj kući u Beču 1894. godine, u kojoj se, između ostalog, traži revizija zemljarine i zakonske osnove o obrtarini i dohodarini. Ističe se da je zemljišni posjed u Dalmaciji podvrgnut velikim poreznim opterećenjima koja uvelike osiromašuju stanovništvo. Poboljšanje u poljoprivrednoj proizvodnji ponajviše je bilo onemogućeno iznimno malim i rascjepkanim posjedima,⁸¹ a veliki problem bili su i još uvijek prisutni kmetski odnosi,⁸² zbog čije neproduktivnosti se nisu ni mogli ostvariti bolji godišnji prihodi.⁸³ O niskim ostvarenim приходima u Dalmaciji svjedoči usporedba ukupne zemljišne

⁷⁸ O razvijenosti pomorstva na poluotoku Pelješcu u 19. stoljeću više u: Stjepan Vekarić, *Naši jedrenjaci*. Split: Književni krug, 1997: 122-126, 296-310; Stjepan Vekarić, »Postanak i razvitak Pelješkog pomorskog društva.« *Pomorski zbornik* 4 (1966): 461-472; Stjepan Vekarić i Nenad Vekarić, »Tri stoljeća pelješkog brodarstva (1600-1900).« *Pelješki zbornik* 4 (1987): 39-49, 57-61; Miljenko Foretić, »Osvrt na Pelješko pomorsko društvo.« *Pomorski zbornik* 4 (1966): 473-488. Također u: Miljenko Foretić, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama. Zbornik odabranih radova*, prir. Anica Kisić. Dubrovnik: Matica hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007: 276-296.

⁷⁹ D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji«: 47.

⁸⁰ *Statistika obćina Kraljevine Dalmacije*. Zadar: Zemaljski Odbor Dalmatinski, 1882: 60-61.

⁸¹ O problemu rascjepkanosti zemljišnih posjeda progovara se i u statistici iz 1900. godine, te se navodi kako je u Dalmaciji početkom 20. stoljeća od 600.000 stanovnika tek jedna šestina ili 100.000 stanovnika posjedovalo oko pola hektara zemlje, a samo 8.000 stanovnika oko 15 jutara zemlje (F. Ivanišević, *Statistika*: 8).

⁸² TOK, *Molba dalmatinskog Zemaljskog odbora u Zadru iz 1894. godine*.

⁸³ U pismima koje su načelnici pojedinih peljeških općina 1866. godine uputili dr. Konstantinu Vojnoviću, narodnom zastupniku u Dalmatinskome saboru, izneseni su prigovori na prijedlog uredjenja kolonatskih odnosa koji je predložio Pokrajinski odbor jer, između ostaloga, nisu dovoljno jasni pa uzrokuju nesporazume između obrađivača i vlasnika zemlje (*Dokumenti za političku istoriju Dalmacije 1860-1867. Iz arhiva Dr. Konstantina Vojnovića nar. zastupnika na Dalmatinskome Saboru*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R. 5329).

površine i ostvarenih prihoda na područjima Dalmacije i Donje Austrije. Tako je 1900. godine površina Dalmacije obuhvaćala 1,254.327,87 hektara, a katastarski prihod je iznosio 2,767.465 kruna, dok je u Donjoj Austriji koja je obuhvaćala 1,109.128 hektara površine ostvareno 21,693.960 kruna prihoda,⁸⁴ što je gotovo osam puta više nego u Dalmaciji. Da je stanje bilo loše i u prvom desetljeću 20. stoljeća potvrđuje govor što ga je Josip Smodlaka, zastupnik u Dalmatinskom saboru i u Bečkom parlamentu, održao upravo u Bečkom parlamentu 1910. godine na temu ekonomskog stanja u Dalmaciji, u kojem između ostalog ističe i problem poreza i prireza koji su previsoki za dalmatinsko stanovništvo i uvjete proizvodnje u Dalmaciji.⁸⁵

Zemljarina, kućarina, obrtarina i dohodarina nisu bili jedini nameti koje je stanovništvo bilo obvezno plaćati. Pored izravnih poreza, plaćale su se razne trošarine i takse, te porezi od carine i monopola. Dinko Foretić je izračunao da je na svakog stanovnika Dalmacije dolazilo 1,30 fjorina neposrednih poreza, te još 0,87 fjorina na trošarine i uvozne carine, što je u konačnici iznosilo 2,17 fjorina (4,34 kruna) raznih poreza i davanja po stanovniku.⁸⁶ Naime, pokrajina je svoje prihode ostvarivala iz prireza na neposredne poreze, dok su općinski prihodi pritijecali od posrednih i neposrednih poreza. Foretić donosi primjer općinskih prireza za nekoliko općina u Dalmaciji, gdje se vidi njihova velika razlika i neujednačenost. Veći prirezi plaćali su se u gradovima, a manji na selima. Tako je, primjerice, u Splitu općinski prirez iznosio 2,33 fjorina po stanovniku, a u Sinju mnogostruko manje, tek 0,30 fjorina po stanovniku.⁸⁷ Prema tome, još veće izdatke od izravnih poreza za stanovništvo su predstavljali pokrajinski prirezi, koji su krajem stoljeća dosegli 37%, te općinski prirezi koji su iznosili 87% državnog poreza.⁸⁸

Prema *Zakonu o odmjeravanju zemljarine na čisti prihod od zemlje*, stanje zabilježeno u katastru trebalo je usklađivati sa stvarnim stanjem na terenu. Budući da su, nakon pregleda stvarnog stanja posjeda, u Dalmaciji uočene brojne promjene 1871. godine započela je opća reambulacija katastra za područje cijele Dalmacije koja je potrajala sve do 1879. godine.⁸⁹ Reambulacija se nije obavljala sustavno i po određenom redosljedu, već prema hitnosti, gdje su prednost imale one općine u kojima se dogodilo najviše promjena. Na osnovu prikupljenih podataka obavljena je i nova porezna procjena, no ona nije izvršena na razini poreznih općina, već

⁸⁴ F. Ivanišević, *Statistika*: 3.

⁸⁵ D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji«: 46-47.

⁸⁶ D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji«: 47-48.

⁸⁷ Preuzeto iz: D. Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji«: 46-47.

⁸⁸ *TOK, Molba dalmatinskog Zemaljskog odbora u Zadru iz 1894. godine*.

⁸⁹ Izrađeni su novi operati, a promjene na zemljištu ucrtane su na karte prve izmjere crvenom bojom (N. Bajić-Žarko, *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju*: 14).

na nivou poreznih kotara.⁹⁰ Godine 1881. donesen je *Zakon o osnivanju zemljišnika* (grunтовnice), pa su katastarske mape postale njezin sastavni dio. Zbog potrebe za što točnijim podacima, 1883. godine donesen je *Zakon o dopuni i daljnjoj strogoj evidenciji budućih izmjena i promjena na katastarskim mapama* s ciljem postizanja što veće usklađenosti između katastra i zemljišnika. Isti zakon propisivao je i generalnu reviziju katastra svakih petnaest godina i prva ovakva revizija obavljena je 1896. godine.⁹¹ Godine 1897. provedeno je ponovno ocjenjivanje čistog katastarskog prihoda, pa se prema tada određenom novom prihodu zemljarina plaćala i poslije raspada Monarhije.⁹² Godine 1917. većina je poslova na održavanju katastra obustavljena zbog zaoštavanja političke situacije, a radovi su se nastavili tek nakon sređivanja prilika u novoj državi.⁹³

Zaključak

Novi sustav zemljišnog oporezivanja uspostavljen nakon katastarske izmjere i procjene prihoda sa zemlje, smatra se suvremenim načinom punjenja državne blagajne. Porez se obračunavao na čisti katastarski ili neto prihod, koji se dobije kad se od ukupnog ili bruto prihoda odbiju svi troškovi obrade zemlje na godišnjoj razini. Godišnji troškovi obrade ovisili su o kakvoći zemlje i procijenjeni su za svaku kulturu i klasu posebno. Međutim, nakon prve procjene 1846. godine postalo je jasno da su procijenjeni prihodi nerealno visoki i da moraju biti korigirani. Tako je u svim katastarskim općinama na poluotoku Pelješcu došlo do promjena, odnosno smanjenja prvotno procijenjenih prihoda. Smanjenje u приходima je na razini cijelog poluotoka iznosilo 15% za bruto i 17% za neto prihod. Prihodi su se smanjili za sve poljoprivredne djelatnosti osim za vinogradarstvo, tako da je smanjenje bilo puno veće u područjima gdje nisu prevladavali vinogradi. Na

---

⁹⁰ M. Slukan Altić, »Povijest stabilnog katastra Dalmacije«: 28-29. Veliki dio stanovništva nije shvaćao pravo značenje i važnost bilježenja svih promjena na posjedu, a diobe unutar obitelji uglavnom su se prešućivale, najvjerojatnije iz straha od većih poreza i nameta (K. Ivon, »Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji.«: 168-171).

⁹¹ U mnogim poreznim općinama uspostava grunтовnice nije bila moguća zbog nepodudaranja stvarnog stanja i onoga prikazanog u mapama i operatima, pa je za takve općine bilo nužno izraditi potpuno novu katastarsku mapu i na njezinoj osnovi novi katastarski operat. Godine 1898. osnovan je *Odjel za nove izmjere* sa zadatkom da se u svim katastarskim općinama gdje još nije uvedena grunтовnica provede triangulacija i nova izmjera. Tako je potpuno nova izmjera provedena u trinaest, nova izmjera s reambulacijama u sedam, dok je triangulacija izvršena u tri katastarske općine u Dalmaciji (K. Ivon, »Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji.«: 171-172).

⁹² S. Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije*: 46-47.

⁹³ K. Ivon, »Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji.«: 172-174.

primjer, u katastarskoj općini Česvinica neto prihod je smanjen za čak 48%, dok je u vinogradarski plodnom Pijavičinu neto prihod smanjen za tek 3%. To je dokaz da je vinogradarstvo bilo najplodonosnija grana na poluotoku i da su vinogradarska područja ostvarivala najviše prihode, a s obzirom da je u katastarskim općinama na području općine Kuna bilo najviše površina pod vinogradima (86,46%), upravo su tu i ostvareni najviši neto prihodi, ukupno 12.753 fjorina i 4 karantana.

Poluotok Pelješac je sredinom 19. stoljeća ostvario čisti katastarski prihod u iznosu od 41.731 fjorina i 56 karantana, što je udio od 22,04% u ukupnom neto prihodu Dubrovačkog okruga. Na neto prihod obračunavao se porez po stopi od 18%, pa je za Pelješac ukupni iznos zemljarine sredinom stoljeća iznosio 7.512 fjorina. Upravo je na temelju dobivenih podataka o katastarskim prihodima 1852. godine provedena reforma poreznog sustava u Dalmaciji i zemljišni se porez počeo plaćati prema utvrđenoj vrijednosti, bez obzira na dobiveni urod. To je trebalo unaprijediti agrarnu proizvodnju i utjecati na to da se zemlja počne bolje iskorištavati. Međutim, iako su se tijekom druge polovice 19. stoljeća ostvareni prihodi blago povećavali, poboljšanja u poljoprivrednoj proizvodnji nisu bila u skladu s povećanjem prihoda. Osnovni razlozi tome bili su problemi nerazriješenih kmetskih i kolonatskih odnosa, a velike probleme predstavljali su i mali i rascjepkani zemljišni posjedi. Isto tako, krajem stoljeća je stopa po kojoj se obračunavala zemljarina povišena na 22,7% što je dodatno opteretilo agrarnu proizvodnju, a ukupni iznos zemljišnog poreza povećalo za više od 25%.

Osim zemljarine, na području Dalmacije se u drugoj polovici 19. stoljeća ubiralo još nekoliko izravnih poreza - kućarina, obrtarina i dohodarina. Na Pelješcu je 1876/78. godine ukupni iznos izravnih poreza iznosio 24.741 fjorin. Najveće iznose zemljišnog poreza plaćala je općina Kuna (3.567 fjorina), a najmanje općine Trpanj (1.138 fjorina) i Orebić (1.266 fjorina). Međutim, kad se pogleda ukupni iznos izravnih poreza tada je najveće poreze plaćala općina Orebić (9.049 fjorina), gotovo 37% ukupnih izravnih poreza na poluotoku Pelješcu. Najveći dio tih poreza odnosio se na obrtarinu i dohodarinu (6.600 fjorina), a manji dio (2.449 fjorina) na zemljarinu i kućarinu. To je dokaz razvijenosti pomorske djelatnosti u Orebiću i ostvarenih prihoda od pomorstva, jer su iznosi obrtarine i dohodarine u naseljima koja nisu bila pomorski orijentirana znatno manji, dok u općini Kuna iznose jedva 90 fjorina.

Međutim, izravni porezi u obliku zemljarine, kućarine, obrtarine i dohodarine nisu bili jedini nameti koje je stanovništvo moralo plaćati, te su, uz razne takse i carine, bili obvezni plaćati općinske i pokrajinske prireze, koji su na nekim područjima bili viši i od izravnih poreza.

CADASTRAL REVENUES AND DIRECT TAXES ON THE PELJEŠAC PENINSULA IN THE LATTER HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

IRENA IPŠIĆ AND JASENKA MASLEK

Summary

Austrian authority in Dalmatia conducted a large-scale reform of the tax system based on cadastral survey in the latter half of the nineteenth century. Having completed the cadastre, land tax based on cadastral valuation was introduced in 1852. The land tax included income tax based on the exploitation of agricultural land, in which the income subject to tax, the so-called pure cadastral income, was computed on the basis of the type of exploitation and bonitarian category of the cadastral unit concerned. What distinguished this system of tax computation from the former ones were the deductions of the production expenses, i.e., the expenses of land cultivation were deducted from the gross income in order to calculate the net profits as the basis of tax computation. Pure cadastral income on the Pelješac Peninsula in 1856 amounted to 41,731 florins and 56 *carantani*, which makes 22.04% of the total net income of the Dubrovnik district. Net income served as basis for the computation of 18% of land tax, the total land tax for Pelješac amounting to 7,512 florins. By the end of the nineteenth century the percentage of land tax increased, and according to the data from 1894, land tax of 22.7% was levied on the net income, thus increasing the state revenues from Pelješac by approximately 25%.

Apart from the cadastral gross and net profits and the tax rate on land, the article addresses direct taxes (house tax, business tax and income tax) for all cadastral municipalities on the Pelješac Peninsula. These data allow a development estimate of the peninsular settlements under study and provide an overview of the proportion and significance of agricultural and other production on Pelješac. Thus, the municipality of Kuna registered the highest land income and the highest tax rates levied on land as opposed to, for example, the municipality of Orebić which witnessed far lower

land tax rates and much higher income and business taxes (based mainly on maritime activities) than elsewhere on the peninsula. The total direct taxes on the Pelješac Peninsula in 1876/78 amounted to 24,741 florins. Besides direct taxes in the form of land tax, house tax, business tax and income tax, the population was further burdened by various other taxes and customs fees, municipal and district taxes, which in some local areas by far exceeded the direct taxes.

